

II.

EGY PÁR SZÓ IV. HENRIK FRANCZIA KIRÁLYRÓL.

(Études historiques sur le XVIe et le XVIIe siècle en France. Par Gabriel Hanotaux. Paris Librairie Hachette et Cie. 1886.)

A fennebbi cím alatt Hanotauxtól a Sorbonneban a történelem tanárától, egy kötet jelent meg Párisban, mely a 16. és 17. század történetéből 15 tanulmányt foglal magában. Egyik ezek közül IV. Henrik francia királylyal foglalkozik, s minthogy sok tekintetben az eddig megszokottól eltérő felfogásnak hódol, elég érdekesnek tartottuk arra, hogy az olvasó közönségnek bemutassuk.

Ismert dolog, hogy Franciaország a 16. század második felében véres polgárháborúknak volt színtere. E polgárháborúkat a valláskérdés elmérgesedése, egy pár hatalmas családnak uralomra törekvése, az egymást gyorsan felváltó királyoknak az uralkodásra képtelensége idézte elő és táplálta. A küzdelmek folyamában a főbbek közül a küzdőtérrel egymásután tűntek el Medicis Katalin, Guise herceg, Guise bibornok és III. Henrik király. Franciaországot a megsemmisülés fenyegette. Benn az országban a gazdagabb és hatalmasabb városok önállóságra törekedtek, a főbb urak satrapiakká változtatni igyekeztek hercegségeiket, kívülről Németalföldről Farnese készült invasióra az inquisitívval, Rómából a jézsuták a trieszti artikulusokkal, Madridban pedig II. Filép az egész zsákmány elnyelésére készült. Nincsenek többé Alpok, nincsenek Pyrénéi hegyek!

A pártszenvedély elvadulása és az önzés elvakultsága által előidézett szörnyű veszély sokaknak visszaadta józanságát. A politikusok hazafias pártja a haza megmentését vette célba, e törekvése naponként növelte erejét és tekintélyét, a ligából is sokan csatlakoztak hozzá, miután a Guise-ek bukásával új dynasztia alapításához kötött reményöket elvesztették. Az ekként megerősödött hazafias párt az előbb annyira gyűlölt és megvetett Béarnira vetette szemét. Henrikben látta a providentialis férfit, ki képes lesz az ország egységét

és függetlenségét megmenteni, az elfoglalt területeket visszahódítani Igy vált lehetővé IV. Henriknek a francia királyság.

Hanotaux úgy találja, hogy IV. Henrikkel szemben meg van vesztegetve nemcsak kortársainak, hanem a későbbi kornak is ítélete. Kedvezőbb véleménynyel vannak róla, mint megérdemelné. Henrik a trónon súlyos hibákat követett el, de birta a varázserőt azokat aranyos színben tündököltetni, mi által a közvéleményt tévedésbe hozta. Hanotaux a varázs titkát Henrik katonai bravourjaiban és egyéni szeretetreméltóságában találja.

Az elsőnek illustralására felhossa az arquesi csatát. Henrik, Páris sikertelen ostroma után 1589-ben kinos visszavonulót tart a norman partokra. Mayenne túlnyomó sereggel követi. A király megfogyatkozott serge naponkint veszti reménységét. Henrik arra gondol, hogy tengerre száll és Angliába, vagy Guyennebe vitorlázik. E kinos tépelődései közcette Mayenne szept. 21-én megtámadja. A vidéket átláthatlan sűrű köd borítja. Már a királyi sereg bomladozik, midőn hirtelen a köd szétfoszlik, a nap teljes fényben ragyog, a harcztér egészen látható lesz s az egymás ellen harczoló felek karját az ígélet bilincseli le: látják a királyt, a mint kevés számú híveitől körülvéve fergetegként tör alá a domboldalon, hogy a csata hullámaiba dobja magát. Az arquesi csata meg volt nyerve. E nap, e fergeteg, e napfény — ez Henrik egész uralkodása, mondja Hanotaux.

Hasonlókép bővölte meg az 1596-ban Rouenbe összehívott nemességét. Most is nehéz körülmények között volt s nem érezte magát biztosan a trónon. „Ha szónoki babérra törekedném — mondá — valami szép beszédet mondanék el, azonban én dicsőbb címre törekszem, tudniillik, hogy az ország szabadítójának, helyreállítójának nevezzenek. Mi mindnyájan szabadítottuk meg Franciaországot az elveszéstől, szabadítsuk most meg a romlástól. Nem úgy hívtam össze önöket, mint őseim, hogy helyeseltsem akaratomat; azért hívtam önöket össze, hogy fogadjam tanácsokat, hogy kövessem azt, röviden, hogy magamat az önök kezébe, önök védelme alá adjam.“ Lehetett-e jobban beszélni? nem kellett-e, hogy örömmel és büszkeséggel töltse el a jelenvoltak lelkét, midőn látták, hogy a király ily bizalmas szeretetreméltósággal fordul hozzájuk, kéri ki tanácsokat, bizza magát védelmökre?

Hasonlólag szemfényvesztő hatású volt Henriknek a nőkhez való viszonya, a velök szemben elért sikerek, melyek még ma is megcsalják

a közvéleményt, még a történelem is szemet húnyt e győzelmek előtt.

E csábító tulajdonságai mellett is Henrik a trónon több nagy hibát követett el. Azon párt, mely III. Henrik halála után vele kibékülve, a trónra lépni segítette, nem feltétlenül hódolt meg előtte. Nem azért harczolt az utolsó Valois-k zsarnoksága ellen, hogy most a Beárni tyranismusa előtt hajtson fejet. Az utolsó 30 év alatt minden politikai elmélet megvizsgáltatott s gyakorlatilag is kipróbáltatott. Semmi sincs a 18. sz. philosophusainál, mi ne fordulna elő tüzesebben, mélyebben megvitatva a 16. sz. politikai iróinál. Theocrazia, democratia, aristocratia, despotismus: e különböző kormányformák mind tanulmány tárgyává tétettek. A nemzetgyűlés tízszer gyűlt össze ez idő alatt és Bloisban meg Orleansban nagyfontosságú határozatokat hozott. A municipalis élet a 16. században igen élénk volt és tanult, komoly nemzedéket nevelt, melynek volt érzéke a polgári jogok iránt.

Nem kell hinni, hogy e kinosan szerzett tapasztalatokat 1592-ben egyszerre csak elfeledték volna, hogy vakon dobják magokat a királyság karjaiba. Az ország meg volt érve a szabadságra s azt biztosítani is kívánták. A kibékülés alkalmával írásbeli szerződéssel kötelezték a királyt a nemzetgyűlés összehívására. Henrik az ígéretet több ízben ismételte, de sohasem tartotta meg. Ez súlyos hiba volt részéről. Burke szerint elszalasztotta a kedvező alkalmat, hogy Franciaországnak szabad alkotmányt adjon, az által előkészítette a monarchiai kormányforma végleges bukását. Mert az ő előre nem látása következtében e kormányformának jövőre nem maradt más biztosítéka, mint utódainak szeszélyes tulajdonságai.

De hát Henriknek nem volt érzéke az alkotmányos szabadság iránt. A trónon is katona volt, s annak nyersességét legmeghittebb híveivel szemben is megtartotta. Bizonyítja ezt Duplessis — Mor-nayhoz írt következő levélkéje: „Beszélük, hogy nem tudom minő tárgy felett alkuba bocsátkozni készülök a spanyolokkal. Jól lehet a világon senkinek sem tartozom számat adni tetteimről, legkevésbbé alattvalóimnak, mind a mellett önnek, ki előtt soha sem titkoltam el belső gondolataimat, kijelentem, hogy arra éppen nem gondoltam.“ A mi a legszebb ez esetben — mondja II. — az, hogy a király hazudott, mert készült alkudozni.

Még végzetesebb hiba volt Henriktől a jezsuiták visszahívása, mert míg az előbbi által csak a monarchicus kormányformát compromittálta, az utóbbi által magának az államnak a sorsát kockáztatta. E hibát is a legbölcsebb, legbelátóbb tanácsosai ellenére követte el. Henrik halálát Ravailac töre által az ő részéről expiationnak tekinthetjük ugyan, de Franciaország még mindig nem egyenlítette ki számadását azon hibáért, minek elkövetését királya életével fizette meg.

A vonásokban, melyekkel szerzőnk IV. Henrik jellemét kidomborítja, több a kedvezőtlen, mint a kedvező. Elismeri ugyan, hogy nagy és szép tulajdonságok voltak benne, bámulatos lélekjelenlét, élnétség, ügyesség, gyors határozathozatalban nagy biztosság, de hiányzott belőle a felemelkedettség, a mélység. Önbizalma elvakította. Végtelenül halogatta az ügyek elintézését, hogy egyszerre mintegy kettévágja. Lóról leszállva, vadászruháit levetve hozott határozatokat, melyek a pillanatnyi szükséglet tekintve, kitűnőek voltak ugyan, de a melyeknek következeit nem mindig vette figyelembe. E mellett nagy vadász volt, nagy ivó, nagy evő „egész a hányásig.“ Emberei megválasztásában nem a régi pártállást, hanem csak a képességet tekintette, de mindig félt, hogy hívei egyetértése nehogy kárára váljék. Igyekezett őket egymás iránt bizalmatlanná tenni. E czélból elárulta egyiknek-másiknak, mit róluk neki mondtak. A szolgálatában állók a király e gyengéjét ismerve, oly dolgokat is elhallgattak előtte, miket tudnia hasznos lett volna. Ezek után IV. Henrik inkább volt kitűnő pártvezér, mint nagy politikus. Nagyobb ügyessége, mint okossága. Heves természete gyakran elragadja, mi miatt a közjó szenved. A szerencsés körülményt, hogy elébb volt ember, mint király, nem tudta hasznára fordítani. A hatalom elszédítette. Ekként túlságos önbizalomból és előrelátás hiányában követte el a fennebb említett két hibát, mik azután megboszulták magokat.

A „nagy tervet“ (le grand dessein) Hanotaux képtelenségnek tartja; Sully kovácsolta azt sok évvel Henrik halála után a nehezen túrt mellőztetés keservei között. H. azon általánossá vált felfogást is megtámadja, hogy Henrik eleitől fogva öntudatosan a habsburgok megrontására törekedett volna. A francia közvélemény a habsburgok elleni háborút óhajtotta, oly belátó férfiak, mint Villeroy és Jeaurin kikerülhetetlennek tartották, de Henriknek külügyi politikája

napról-napra változó, ingadozó, habozó, minden belátást nélkülöző és magának ellentmondó volt. Még az utolsó időkben is a spanyolházzasság és a spanyolelleses szövetség között ingadozott, mikor pedig a háborúra az időt már mindenki elérkezettnek tartotta. Igaz ugyan, hogy a habsburgok ellen éppen lóra ülni készült, mikor Ravailac töre utólérte, de ez elhatározására Condé herczegnek és feleségének Brüsszelbe menekülése volt döntő befolyással.

H. szerint nem igaz, hogy Henrik a háború sikerét szövetségesek szerzése által éveken át gondosan előkészítette volna. A nagy olasz szövetség Spanyolország ellen mesebeszéd, a pápa inkább ellensége volt a vállalatnak, Toscana és Velence kivonták magokat, egyedül a nyugtalan savoyai herczeg csatlakozott. A német protestans fejedelmek szövetségében nem volt erő, Hollandiát a megelőző évben maga Henrik kényszerítette a fegyverszünet elfogadására, az angol király inkább rosz szemmel nézte a vállalatot.

Lett volna sikere e vállalatnak? Szolgáljon rá feleletül, hogy Richelieut a német protestansok és svédek szövetsége, Gusztáv Adolf lángesze, a megerősödött és engedelmes Franciaország támogatták a kimerült német katolikusok és a husz évi újabb rosz kormányzat által sújtott Catalonia, Portugália és Nápoly lázadása által megbénított Spanyolország ellen, mégis Richelieunek és Mazarinnak 13 évre volt szüksége, hogy Németországot békére kényszerítse, 30 évre, hogy Haso Lajos gőgje beleegyezzék a pyrenei békekötéskor hozott aránylag csekély áldozatokba.

Hanotaux azzal okolja meg értekezését, hogy IV. Henrikről a történelem még nem mondott végleges ítéletet. E véleményt mi is osztjuk, de egyszersmind hiszszük, hogy e végleges ítélet a nélkül, hogy a történelmi hűséget megtagadná, kedvezőbb lesz, mint az, a melyet ez alkalommal bemutattunk.

Gergely Sámuel.